

NERIJUS ČEPULIS

Kauno technologijos universitetas, Lietuva
Kaunas University of Technology, Lithuania

TEOLOGIJOS IR TECHNOLOGIJOS KONVERGENCIJA MILENARIZMO ŠVIESOJE

Convergence of Theology and Technology
in the Light of Millenarianism

SUMMARY

Salvation, theosis, millenarianism, utopia and technology are themes that converge and intertwine in the history of religious thought and technological progress. This article examines the origins and conditions of the convergence of theology and technology in the context of millenarian expectations. In the Middle Ages, the idea of theosis in Christian thought begins to reveal a technological dimension, particularly in the millenarian movement of Joachim of Fiore. In the Renaissance, the convergence of theology and technology becomes even more pronounced in the utopias of the 'golden age' and the 'fulfilment of time', culminating in the idea of a new order in the Rosicrucian movement.

SANTRAUKA

Išganymas, teozė, milenarizmas, utopija, technologija – šios temos jungiasi ir persipina krikščioniškojo mąstymo ir technologinės pažangos istorijoje. Straipsnyje apmąstomos teologijos ir technologijos konvergencijos ištakos bei sąlygos milenaristinių lūkesčių kontekste. Viduramžiais krikščioniškoje teozės idėjoje ima ryškėti technologinis matmuo, jis ypač išsiskleidžia loachimo Floriečio milenaristinio sąjūdžio terpėje. Renesanse teologija ir technologija dar labiau suartėja „aukso amžiaus“ ir „laikų išsipildymo“ utopijose, kurias vainikavo rozenkreicierių sąjūdžio naujos tvarkos idėja.

– Tai Jūs norite sukurti dievą? Savo paties dievą?
– Labai geras klausimas. Argi ne tai žmogus visada darė?
(Transcendence, 2014)

RAKTAŽODŽIAI: teologija, technologija, teozė, milenarizmas, utopija.

KEY WORDS: theology, technology, theosis, millenarianism, utopia.

IVADAS

W. Pfisterio režisuotame Mokslinės fantastikos filme *Transcendencija* (2014) yra tokia scena. Garsus mokslininkas, dirbtinio intelekto kūrėjas dr. Casteris konferencijoje pristato savo pranešimą apie dirbtinio intelekto aktualijas. Kalbėdamas apie ateitį, jis pabrėžia, kad stovime ant naujos epochos slenkščio, kai bus sukurta, o paskui pati save ims tobulinti „sąmoninga mašina (angl. *sentient machine*), kuri greitai pranoks biologijos ribas“. Savo prognozes dr. Casteris baigia tokiais žodžiais: „Kai kurie mokslininkai tai vadina singulinarybe, o aš tai vadinu transcendencija.“ Tuo metu iš auditorijos pasigirsta klausimas: „Tai Jūs norite sukurti dievą, savo paties dievą?“ Padaręs reikšmingą pauzę, dr. Casteris atsako: „Labai geras klausimas. Argi ne tai žmonės visada darė?“ Kaip vėliau paaiškėja iš filmo siužeto, šį klausimą uždavė antitechnologiniam judėjimui priklausantis teroristas, kuris vėliau bandys nužudyti dr. Casterį, siekdamas sutrukdyti dirbtinio intelekto plėtrai. Atro-

dytų, girdėtas nerimastingas antitechnologo klausimas rezonuoja su bibliiniu *Pradžios knygos* pasakojimu apie Adomo ir Ievos nuopuolį, pasidavus žalčio gundymui ir suvalgius Dievo užgintą vaisių nuo gėrio ir blogio pažinimo medžio. Pragaištingas žalčio pažadas skambėjo taip: „Atsivers jums akys, kai tik jo užvalgysite, ir jūs būsite kaip Dievas, kuris žino, kas gera ir kas pikta“ (Pr 3,4). Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad nuopuolio esmė buvo žmogaus bandymas tapti dievu. Betgi kita vertus, Biblijoje teigiama, kad žmogus yra sukurtas pagal Dievo atvaizdą ir panašumą, kurį, beje, kaip tik po nuopuolio jis prarado. Esama įvairių teologinių šio klausimo aiškinimų. Vis dėlto, atsižvelgiant į bendrą biblinį kontekstą, bent jau vyraujančios teologinės doktrinos dieviškumo siekio niekada neneigė. Ankstyvosios krikščionybės amžiais pradėjo formuotis mokymai apie žmogaus sudievinimą. Kai kurios krikščioniškosios mokyklos tai vadino teoze.

TEOZĖ IR MECHANIŠKIEJI MENAI

II a. Šv. Ireniejus yra teigęs: „[...] Dievo Žodis, mūsų Viešpats Jėzus Kristus [...] savo begaline meile tapo tuo, kuo mes esame, idant ir mus padarytų tuo, kuo jis yra.“¹ Šv. Justinas, aiškindamasis, kodėl save kartu su kitais krikščionimis vadina Dievo sūnumis, pateikia tokį samprotavimą: „Žmonės, būdami kaip Dievas, galėdami nepatirti kančios ir būti nemirtingi, jei laikysis jo įsakymų, ir

būdami verti vadintis Dievo sūnumis, vis dėlto kaip Adomas ir Ieva tapo mirtingi [...]. Tačiau įrodyta, kad visi žmonės yra verti būti dievais ir galėtų tapti Aukščiausiojo sūnumis.“² Verta atkreipti dėmesį, kad šv. Justinas teozėje akcentuoja kančios ir mirties įveiką. Vėliau šv. Atanazas tikėjimą į žmogaus sudievinimą išsako ilgainiui eucharistijos homilijose plačiai paplitusiu teiginiu: „Jis pats

tapo žmogumi, idant mes taptume (būtume padaryti) Dievu.“³

Po poros amžių Grigalius Nysietis krikščioniškumą apibrėžia kaip teozės siekį. Žmogus buvo sutvertas pagal Dievo atvaizdą ir panašumą, kurį prarado. Todėl krikščionybė turi padėti palaiptinui atkurti pirmykštę palaimingą būklę per apšalytą. Sielos apvalymą Grigalius Nysietis, sekdamas Plotinu, nusako per techninio grubaus akmens apdorojimo alegoriją. Pirmiausia reikia atskelti tą akmenį nuo olos. Tada jis yra kruopščiai kalinėjamas ir gludinamas vis subtilesniais įrankiais, kol amatininko dirbinys supanašėja su jo mentaliniu pirmavaizdžiu. Taip vyksta žmogaus sudvasinimas ir suvienodėjimas su Dievu (Ladner 2004: 91–93). Turint omenyje tai, kad Jėzus ir apaštalas Paulius vertėsi amatais, Nysiečio technologinė alegorija neatrodo atsitiktinė. Ankstyvaisiais viduramžiais užgimęs vienuoliškojo gyvenimo devizas „Melskis ir dirbk“ liudija vis didėjančią techninio darbo svarbą krikščioniškoje teozėje. Viena vertus, teologai grindė galimybę pranokti natūralų būvį metafizine malone, tačiau kita vertus, šis tobulėjimo procesas vis glaudžiau imtas sieti su žmogaus pastanga kontroliuoti save ir aplinką, pasitelkus įrankius bei technologinius išradimus. L. White'o požiūriu, vienas iš pirmųjų šio technologijos ir teologijos katalizatorių galėjo būti sunkiojo plūgo panaudojimas Frankų imperijos žemdirbystėje. Ši inovacija pakeitė žemės dalijimo pobūdį: nuo senesnio, tiesiogiai pritaikyto prie žmogaus poreikių žemės skirstymo pereita prie

naujojo, kurį atvėrė technologinės (sunkiojo arklo) galimybės. Nuo gamtos stichijų ir malonės priklausoma religinė pasaulėžiūra pradėjo vis labiau pasitikėti technika (White 2017).

Būtent tuo metu Eriugena amatams nusakyti pirmą kartą pavartojo sąvoką „mechaniškieji menai“ – „technologijos“ sąvokos pirmtakę. Ši sąvoka kartu su Hugono Viktoriško pažinimo klasifikacija iki XII a. pabaigos paplito ir įsitvirtino Viduramžių teologiniame bei filosofiniame diskursuose. Nors tradicijos veikiamas augustinijonas Hugonas priskyre mechaninius įrankius bei jų naudojimo poreikį pirmosios nuodėmės sugadintam būviui, nauja ir drąsu buvo tai, kad jis ne tik laisvuosius, bet ir mechaniškuosius menus laikė priemone žmogui tobulėti ir Dievo atvaizdui jame atkurti. Hugonas, sekdamas Eriugena, tikėjo, jog iki nuopuolio žmogus buvo ne tik dvasiškai, bet ir fiziškai tobulas, o technika gali ir turi padėti atkurti šią būklę. Pasak Viduramžių kultūros tyrinėtojos E. Whitney, Hugonui „mechaniškieji menai parūpina visokeriopų vaistų fiziniam silpnumui, kuris yra nuopuolio padarinys, gydyti. Šie menai kartu su kitomis pažinimo šakomis yra pajungti religinei užduočiai – atkurti mūsų tikrąją pirmykštę prigimtį, buvusią iki nuopuolio“ (Whitney 1990: 76–81). Galutinio žmogaus tikslo šviesoje taip pat ir mechaniškiesiems menams pradėta teikti religinė prasmė ir vertė. „Tad štai kam reikalingi visi menai, – rašė Hugonas, – štai ko jais siekiama – atkurti mumyse dieviškąjį panašumą“ (Ovitt 1986: 120).

PRIARTĖJUSI DIEVO KARALYSTĖ IR EKSPERIMENTINIAI MOKSLAI

Netrukus, nuo XII a. vidurio, vienuolynų terpėje užgimsta, tiksliau, atgimsta, judėjų krikščionių pirmųjų amžių apokaliptinė (ypač paveikta Apreiškimo Jonui knygos) laiko samprata ir pastarosios sužadintas milenarizmo sąjūdis. Šioje dinamiškoje ir teleologinėje laiko sampratoje, greta artėjančio išganymo laukimo, vis daugiau vietos skiriama technologinės pažangos idėjai. Aktyvus ir sąmoningas tikinčiųjų bendradarbiavimas įgyvendinant Dievo planą suteikia eschatologijai naujų bruožų. Milenarizmo teologija pasižymėjo siekiu perprasti ir aktyviai kreipti žmonijos likimą, suvokiant transcendenciją kaip istorinį pažangos procesą. Norėdamas jį valdyti, žmogus turi išrasti ir panaudoti daug įvairių priemonių – ne tik dvasinių, bet ir materialųjų, kurioms priskirtini ir minėti mechaniškieji menai. Senas religinis siekis transcenduoti nuodėmės pažeistą būklę dieviškumo link milenarizmo sąjūdyje įgavo naują kryptį, misiją ir pagreitį. Šio sąjūdžio šauklys cistersų vienuolis Ioachimas Florietis, įkvėptas Apreiškimo knygos, pateikė naują išganymo istorijos aiškinimą. Anot jo, Dievo Sūnaus įsikūnijimas, įvykęs praeityje, nėra istorijos viršūnė. Išganymas dar laukia ateityje. Išganymo istoriją sudaro trys progresyviai besivystančios epochos, arba būklės (*status*), iš kurių dvi – Tėvo (Senojo Testamento ir besituokiančiųjų būklė) ir Sūnaus (Naujojo Testamento ir kunigų būklė) – jau praėjo. Naujoji epocha prasidėjo, įsteigus šv. Benedikto vienuoliškąją būklę, ir tęsis iki pasaulio pabaigos. Tai – aukščiausia iš-

ganymo realizacijos epocha, kurią gimdo ir įgalina Šventoji Dvasia (Joachim 1979: 123–125). Šv. Augustinas ir tuometinė tradicinė teologija laikėsi įsitikinimo, kad istorinis Apvaizdos planas yra neižvelgiamas ir paslaptingas, jis išaiškės tik galutinio Teismo dieną, o Ioachimas savo ruožtu pradeda skelbti, jog istorijos tėkmę įmanoma suvokti nemiglotai (lot. *nec confusus*). Laikydamasis pozicijos, kad visos istorinės epochos turi prasmę ir darniai įsikomponuoja į visuotinę išganymo istoriją, jis karštligiškai siekė integruoti individų, bendruomenių ir įvykių „didelius duomenis“ į vieningą sistemą, kurią vadino „*concordia*“ (Riedl 2017: 315). Ioachimui, lyg šių dienų futuristui, viskas konvergavo į istorinio lūžio „singuliarumo“ tašką – trečiąją būklę, kurioje žmogus galiausiai savyje visiškai atkurs Kūrėjo atvaizdą ir panašumą, tai yra taps kaip Dievas.

Trečiosios būklės tvarka ir išsipildymas, anot šio pranašo, priklausys vienuoliams – tikriems „*viri spirituales*“, jie išlaisvins žmoniją iš vargo ir atves į Atpirkimą. Nestebina, kad Ioachimo idėjos rado platų atgarsį elgetaujančiuose ordi-nuose, ypač tarp pranciškonų. Paprastas gyvenimo būdas, rankų darbas ir artimumas amatininkų bei prekeivių miestiečių sluoksniui formavo teigiamą pranciškonų požiūrį į amatus ir jų kultivavimą. Rogeris Baconas čia nusipelnė ypatingo dėmesio. Jis permastė teologinę idėją apie per nuopuolį prarastą tobulumą ir būtinybę jį atgauti Ioachimo milenarizmo pranašystės šviesoje. Eriugenos ir Hugono išryškintą mechaniškujų me-

nų svarbą dabar jis siejo su siekiu priartinti ir paspartinti Šventosios Dvasios istorinės būklės išsipildymą (Easton 2023: 120–140). Apokaliptinių idėjų įkvėptas, Baconas tikėjo, jog priartėjo Antikristo laikai, kuriuos aiškiai rodo totorių invazijos. Reikia būti pasiruošus prieš puolimui, kuriam jis naudoja naujausias technologines priemones. Savo *Didžiajame veikale* Baconas rašo:

Bažnyčia turėtų numatyti šių išradimų panaudojimą prieš netikinčiuosius ir maištininkus, idant būtų išsaugotas krikščionių kraujas, ir ypač tai turėtų daryti dėl būsimų pavojų Antikristo laikais, kuriuos su Dievo malone būtų lengviau pasitikti, jei prelatai ir kunigaikščiai skatintų studijas ir tyrinėtų gamtos bei technikos paslaptis (angl. *the secrets of nature and of art*) (Bacon 1928: 634)⁴.

Baconas kritikavo tuometinę mokslo struktūrą. Kaip vieną iš jos ydų jis laikė tai, kad tuometiniai teologai bei kunigai neišmanė tokių ypač reikšmingų ir būtinų teologijai mokslų kaip senosios kalbos (graikų, hebrajų ir arabų), matematika, alchemija, fizika, eksperimentiniai mokslai bei moralinė filosofija. Ypatinę svarbą Baconas teikė eksperimentiniams mokslams. Susirūpinęs dėl savojo laikotarpio švietimo, jis rašė: „Kadangi tūlas studentas yra visiškai nesusipažinęs su eksperimentiniu mokslu, aš negaliu kitaip įtikinti žmonių jo nauda, kaip tik atskleisdamas ypatingą jo pranašumą ir reikšmę“ (ten pat, p. 587). Kaip svarbų pavyzdį jis pateikia mokslo galimybę atitolinti senatvę ir prailginti gyvenimą. Paneigęs paplitusią nuomonę, kad gyvenimo trukmė priklauso nuo dangaus kūnų išsidėstymo, jis įrodinėja, jog gy-

venimo ilgumo priežastys yra akcidentinės, todėl jas galima pašalinti. Jau nuo seno ilgaamžiai žmonės vartojo paslapyje laikomus vaistus, prailginančius gyvenimą. Eksperimentiniu būdu nustačius tokių vaistų sudėtį, juos būtų galima panaudoti fiziologinei kūno būklei tinkamai subalansuoti.

Tačiau medicinos autoritetai nepateikė tokių vaistų, [...] nes jie rodo dėmesį tik sveikatos priežiūros meniai, o senstelėjusiems ir gerokai pagyvenusiems žmonėms to nepakanka. Tačiau norintys mokytis, eksperimentiniam mokslui atsidėję vyrai domėjosi šiais dalykais. Tai daryti juos paskatino ne tik jų naudingumas, bet ir gyvūnų, įvairiais būdais vengiančių ankstyvos mirties, elgsena [...]. Šių pavyzdžių įkvėpti, eksperimentuojantys mokslininkai tikėjo, kad pats Dievas suteikė galią gyvūnams pamokyti mirtingus žmones (ten pat, p. 620).

Biblijos patriarchų ilgaamžiškumo pavyzdžiai rodo, kad jie gavo šias žinias iš Dievo. Adomas buvo beveik tobulas. Elementų pusiausvyra jo kūne artėjo prie tobulos pusiausvyros, kai, nustojus eikvoti energiją, nebereikia maitintis ir, kūnui liovusis gesti, įgyjamas nemirtingumas. Gyvenimo medžio vaisius buvo tas vaistas, kuris galėjo padaryti Adomą nemirtingą, jei jis būtų nenusidėjęs. Todėl nuo seniausių laikų mokslininkai stengėsi sumažinti tam tikrus elementus maiste ir gėrimuose, artindami juos prie pusiausvyros ir išradinėdami priemones šiam tikslui pasiekti. Baconas apgailestauja, kad jo laikotarpiu mažai kas imasi šio didingo eksperimento ir apskritai nedaug eksperimentuoja, nes tai labai sudėtingas darbas, reikalaujantis didelių išlaidų. Mažai kas dirba šioje srityje ir

dar mažiau yra tų, kurie pasiekė čia svarių rezultatų. Vis dėlto praeityje pasitaike išmintingų žmonių, kurie savo gyvenimo trukmę buvo prailginę šimtmečiais, nes vartojo pakankamai įgudusių mokslininkų pagamintus vaistus, galinčius pristabdyti kūno gedimą. „Būtent tokios būklės mūsų kūnai bus po prisikėlimo“, – galiausiai teigia Baconas (ten pat, p. 624–625). Verta pastebėti, kad šis teologas, propaguojantis eksperimentinius tyrinėjimus, kaip ir Šv. Justinas, žmogaus tobulumą siejo su nemirtingumu.

Sekant Eriugenos ir Hugono pramintu taku, Baconui buvo svarbu artinti teologiją prie technologijos (tai yra eksperimentinių mokslų bei menų) ir atvirksčiai, nes jų sinergija būtina, siekiant dieviškosios būklės (ten pat, p. 64–67). Juk filosofijos tikslas – per kūriniją pažinti jos Kūrėją ir per kulto tarnystę susivienyti su juo. Baconas savo *Didįjį veikalą* užbaigia tokiais žodžiais: „Dalyvaudami Dieve ir Kristuje, mes tampame viena su juo, taip pat viena su Kristumi, esame dievai. [...] Ko gi daugiau žmogus gali siekti šiame

gyvenime?“ (ten pat, p. 822–823). Tad Baconui, priešingai nei daugeliui to meto mąstytojų, neatrodė, kad eksperimentinis mokslas ir jo praktinis taikymas skirtas tik šiaipusinei buičiai, – filosofas įžvelgė ir transcendentinę prasmę, suvokė, kad šis mokslas gali bei privalo vesti į galutinį išganymą. Tai visų pirma turėjo padėti atremti lemtingą Antikristo puolimą, pasitinkant ateities amžių, ir galiausiai supanašėti su Dievu. XVI a. rozenkreicerių judėjimo pirmtakas, mokslininkas, karalienės Elžbietos I patarėjas Johnas Dee taip atsiliopė apie Bacono mokslinį indėlį:

Niekas to neatliko uoliau, protingiau ar labiau įgudusiai nei Britanijos Karališkojo Skeptro tarnas [...] Rogeris Baconas, kuris apie 1267 mūsų Viešpaties metus išsamiai ir nuodugnai tai aprašė traktuose bei prakalbose, skirtose popiežiui Klemensui V (*sic*). Minėtam popiežiui jis taip pat parašė ir išsiuntė dideles knygas, kruopščiai sudarytas iš visų mokslų ir singulariumų, tiek filosofinių, tiek matematinių, kad tai galėtų pasitarnauti Kristaus valstybei – jo Katalikų Bažnyčiai (Bridges 1897: xxxiv).

TECHNOLOGIJŲ PROVERŽIS IR UTOPINIS LAIKŲ IŠSIPILDYMAS

Pats Dee, kuriam įtaką padarė Baconas, mąstė ir kūrė Renesanso hermetizmo terpėje. Įkvėptas naujų atradimų, jis originaliai plėtojo matematikos, optikos ir kitus gamtos mokslus. Gerai išmanydamas matematiką, šis mokslininkas siejo savo skaičių teoriją su trimis judaizmo mistinės tradicijos, vadinamos Kabela, pasauliais. Žemesniajame medžiagų pasaulyje jis nagrinėjo skaičių kaip technologiją ir taikomąjį mokslą. Tyrinėdamas dangiškąjį pasaulį, pasitelkęs

skaičių teoriją, Dee siekė perprasti astrologiją ir alchemiją. Traktate *Hieroglifų monada* Dee aprašo Kaloje aptiktą alchemijos ir matematikos formulę, kurią panaudojus, galima judėti nuo žemiausių iki aukščiausių būties sferų. Tačiau jį skaudino tai, kad daugelis neišprususių ir prietaringų amžininkų negebėjo atskirti praktinės Kabalos nuo kerų, laikydami jo „darbus ir žygdarbius, atliktus, pasitelkus gamtą, matematiką ir mechaniką“, juodąja, demoniška magija, nors iš tikrų-

jų tam pasitarnavo mokėjimas atlikti skaičiavimo operacijas. Dee buvo tipiškas mokslininkas, atstovaujantis tam laikotarpiui, kai tarp matematika grįstų taikomųjų mokslų ir magijos dar nebuvo nubrėžta aiški takoskyra (Yates 1964: 148–150). Pasak rozenkreicerių tradicijos⁵ tyrinėtojos F. A. Yates, „Dee, kaip rozenkreiceris, buvo tipiškas vėlyvojo Renesanso magas, savo pasaulėžiūrą formavęs iš „magijos, Kabalos ir alchemijos“, kurioje pažangus mokslas keistai maišėsi su angelologija“ (Yates 2003: xii–xiii).

Veikiamas tiek Bacono, tiek milenarizmo idėjų ir savojo laikotarpio dvasios, Dee tvirtai tikėjo ir laukė artėjančios pasaulio pabaigos. Ioachimo apokaliptinės idėjos nebuvo išblėsusios. XV a. pabaigoje jas vėl atgaivino italų dominikonas Savonarola, Ioachimo pasekėjas, nekantriai laukęs ir pranašavęs „*renovatio mundi*“, kurį Renesanso humanistai vadino Aukso amžiumi (Reeves 2011: 435–439). Atrodytų keista, kad pranašų apokaliptinė nevilts ir humanistų entuziazmas taip puikiai derėjo to meto Florencijoje. Šią dermę kaip tik ir palaikė Savonarola, pranašaudamas priartėjusią negandą ir teismą. Tačiau jis turėjo viziją, kad po didžio suspaudimo pasirodys „angeliškasis ganytojas“. Garsus humanistas Marsilio Ficino 1495 m., apimtas entuziazmo, rašė:

Jei jau reikia kurį nors amžių pavadinti auksiniu, tai neabejotinai bus šis, kuris visame kame atranda auksinius talentus (lot. *quod aurea passim ingenia profert*). Kad tai yra mūsų amžius, nė kiek neabejos tas, kas panorės apmąstyti nuostabiuosius šio amžiaus išradimus. Išties šis lyg auksinis amžius atgaivino beveik išnykusias disci-

plinas: gramatiką, poeziją, retoriką, tapybą, skulptūrą, architektūrą, muziką [...]. O mūsų laikų Vokietijoje buvo išrasti knygų spausdinimo įrankiai.⁶

Florencijos platonikai tai vadino „laikų išsipildymu“ (lot. *plenitudo temporum*). Pasak M. Reeveso, „joakimistinė šurpo ir egzaltacijos santuoka puikiai atitiko XV a. pabaigos Italijos nuotaiką, kur humanistų Aukso amžius turėjo būti siejamas su išsisknijusiu Antikristo laukimu“ (ten pat, p. 431). Atrodo, kad panaši ambivalencija jaučiama, kai persipina apokaliptinės ir futuristinės nuotaikos, ir mūsų dienų mokslinėje fantastikoje, taip pat tai išduoda vyraujantis požiūris į spartėjančią technologinių inovacijų raidą.

Milenaristinės Aukso amžiaus idėjos netrukus įgavo utopinės vizijos ir net projekto pavidalą. Thomo More'o *Utopijoje*, panašiai kaip Ioachimo paskutiniame amžiuje, vienuoliai vaidina lemiamą vaidmenį, rodydami egalitarinių santykių, subalansuoto gyvenimo, kontempliacijos, darbštumo ir technologinių išgūdžių pavyzdį visuomenei, kur kiekvienas turi praktikuoti kokį nors amatą, nes tai yra būtina priemonė individualiai ir bendruomeninei laimei pasiekti. Kiek vėliau Giordano Bruno ima įrodinėti, jog pati Apvaizda suteikė žmogui organus kaip įrankius, kad jis juos galėtų naudoti veiklai. Tačiau ne atsietus, lyg rankos būtų skirtos tik veiksmui, o intelektas – tik kontempliacijai, o suderintus tarpusavyje, kad kontempliacija ir veikla įgalintų viena kitą.

Kultūros priešaušryje žmonės, viena vertus, imituodami dieviškumą ir veikiami dvasinio įkvėpimo, antra vertus, įvairių poreikių skatinami ir susidurdami su

sunkumais, ėmė aštrinti savo mąstymą, išradinėti gamybos priemones ir lavinti įvairius amatų bei meninės kūrybos įgūdžius. Žmogų, sukurtą pagal Dievo atvaizdą, iš gyvūnų išskiria ir pakylėja ne tik kontempliatyvus intelektas, bet ir gamyba (rankų darbas) bei technologiniai išradimai. Bruno žodžiais tariant, žmogus, „pasitelkęs protą (it. *con l'ingegno*) ir tokią laisvę, be kurios jis neturėtų dieviškojo panašumo, geba dirbti ne tik pagal gamtą ir įprastą tvarką, bet ir pranokdamas gamtos dėsnius bei formuodamas ar galėdamas suformuoti kitas prigimtis (it. *altre nature*), kitokias įvykių eigas (it. *altri corsi*), kitas tvarkas (it. *altri ordini*) tam, kad būtų dievu žemėje“ (Bruno 2000: 144–145). Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Bruno, kitaip nei jau minėtieji šv. Justinas ir Baconas, sieja žmogaus dieviškąjį tobulumą ne tiek su beskausme ir nemirtinga būkle, kiek su laisve iš naujo formuoti gamtą, nusižengiant įprastai „tvarkai ir eigai“. Be to, apie šį žmogaus dieviškumą dėl jau minėtų milenaristinių įtakų yra mąstoma kaip apie palaiapsninį procesą, suvokiant, kad jo rezultatas yra šiapusinis („žemėje“).

Aukso amžiaus vizijos įkvėptas, Ioa-chimo tėvynainis (abu buvo kilę iš Kalabrijos), dominikonų vienuolis Tommaso Campanella aprašė utopinį Saulės miestą, kuriame žmonės gyvena harmonijoje, broliškai mylėdami vienas kitą ir dalydamiesi bendra nuosavybe. Jie yra laimingi ir sveiki. Gerai nusimanydami apie mediciną, jie trumpiausiai gyvena šimtą metų, bet didžioji dauguma sulaukia ir dviejų šimtų (Campanella 2008: 89). Visi vaikai, neatsižvelgiant į jų lytį, nuo mažumės yra įvairiapusiškai lavi-

namai, mokomi įvairių mokslų bei mechaninių menų (ten pat, p. 27–28). Ypač svarbi viena iš soliariečių ugdomų ir puoselėjamų klasikinių dorybių – technologinis išradingumas (it. *sollertia*). Todėl Saulės mieste labai skatinama siekti mokslinių inžinerinių atradimų, kurie turi tarnauti bendram labui. Campanella, kaip tikras milenaristas, taip aprašo technologinio kultūros progreso pagreittį to meto utopistų požiūriu:

O, kad tu žinotum, ką, remdamiesi astrologija, mūsų pranašai, žydai ir kiti žmonės sako apie ateinančią amžių! Jie sako, kad daugiau visko įvyko per pastaruosius šimtą nei per praėjusius keturis tūkstančius mūsų istorijos metų, kad per tą šimtmetį buvo atspausdinta daugiau knygų nei per penkis tūkstančius metų; tai akivaizdžiai rodo nuostabieji tipografijos ir šaunamųjų ginklų išradimai, taip pat magneto panaudojimas – šie atradimai padėjo suvienyti visas tautas į vieną kaimenę. [...] Užgims nauja monarchija, bus reformuoti įstatymai ir menai, pasirodys nauji pranašai, viskas bus atnaujinta. [...] Skraidymo menas, kurio vis dar trūko, jau išrastas. Netrukus turėtų pasirodyti teleskopas (it. *ocularia*), kuriuo bus galima stebėti nematomas žvaigždes, ir ausinės (it. *auricularia*), kuriomis bus galima klausytis dangaus harmonijos (ten pat, p. 136–138).

Tipografija, kompasas, šaunamieji ginklai jau buvo išrasti Campanellos gyvenamuju laikotarpiu, jie padarė nemenką įtaką socialiniams bei kultūriniais procesams. Skraidymo menas, teleskopai ir ausinės, leidžiančios klausytis dangaus harmonijos, priklausė utopijos sričiai. Tiesa, teorinius teleskopo apmatius jau XIII a. parengė minėtas Baconas, skyręs nemažai dėmesio eks-

perimentiniam optikos mokslui. Tačiau praktiškai šis projektas pritaikytas tik XVII a., kai Galilėjus netrukus po *Saulės miesto* pasirodymo (1602 m.) pasigamino teleskopą ir, naudodamasis juo, atliko savo eksperimentinius tyrimus.

Campanellos utopijos įkvėptas, milenaristines idėjas toliau plėtojo vokiečių protestantų kunigas, rozenkreicerių sąjūdžio adeptas Johannesas Andreae. Jis sukūrė dar vieną utopiją, kurią pavadino *Kristianopoliu* (visas knygos pavadinimas *Reipublicae Christianopolitanae Descriptio*). Apverkdamas esamą Kristaus Bažnyčią, puolamą ir niokojamą Antikristo, autorius tiki, kad tamsą įmanoma pašalinti ir gražinti Bažnyčiai šviesą, atlikus dar vieną reformaciją. Kaip pavyzdį jis pasitelkia utopinį miestą Kristianopolį. Technologijos, kurių reikšmė mistifikuojama, yra svarbios mieste. Šio miesto gatves naktimis apšviečia dirbtinės šviesos žibintai: jie leidžia miestiečiams nepasiklysti tamsoje ir atgraso vagis. Kita vertus, tie žibintai primena amžinąjį Dievą ir Kristaus šviesą (Andreae 1999: 185). Mieste intensyviai plėtojamas žemės ūkis, rūpinamasi sanitarinėmis sąlygomis (nuotekos iš namų nukanalizuojamos dirbtine požemine upe), skatinama imtis technologinių išradimų. Kaip pastebi Yates, „jų kultūra yra stipriai persmelkta mokslo; išties tam tikru požiūriu Kristianopolis gali būti prilygintas išdidintai technologijos kolegijai (beje, to miesto centre stovi „kolegija“)“ (Yates 2003: 191). Čia tvyranti pamaldumo dvasia sušildo ir harmonizuoja jos piliečių santykius. Prie to prisideda ir labai aukštas išsilavinimo lygis. Ypač daug dėmesio skiriama mechanikos mokslams, stengiamasi juos pritaikyti. Darbi-

ninkai ir amatininkai neapsiriboja vien rankų darbu – jie nuolat visapusiškai lavinasi, o tai skatina technologinį progresą bei išradimus. Be to, čia dirbama ne tiek dėl būtinybės patenkinti fizinius poreikius, kiek siekiant visapusiškai tobulinti savo kūną ir dvasią. Tokiu būdu, pasak Andreae, „ta maža kibirkštėlė, iš tiesų egzistuojanti mumyse kaip proto ar dieviškumo ženklas, gali spindėti, įkūnyta kuriame nors materialiaame objekte“ (ten pat, p. 172).

Paveiktas jau minėto Dee⁷ idėjų, Andreae teigia, kad visus mokslus bei amatus grindžia ir jungia matematika – ją įvaldžius ir esant brandaus amžiaus, galima pradėti gilintis į „mistinius skaičius“. Dievą šiame kontekste Andreae vadina Didžiuoju Architektu, sukonstravusiu visatos „mašiną“ pagal tam tikras proporcijas ir matmenis. Mistiniais skaičiais, žmogus lyg Dovydo raktu gali atrakinti Didžiojo Architekto „slėpinius“, „dirbtuves“, „idealias struktūras“ ir visame kame įžvelgti Mesijo esamybę. Tačiau autorius taip pat perspėja, kad, elgiantis neatsargiai, galima paklysti šiame Kabalos labirinte.

Žmogų iš gyvūnijos pasaulio išskiria tai, kad jis, pažindamas, tai yra matematiškai suprasdamas, pasaulio sandarą, priartėja prie Kūrėjo ir supanašėja su juo. Eksperimentiškai tyrinėdamas kūrinijos judėjimą bei jėgas, besilavinantis miesto pilietis stengiasi atsakyti į tokius klausimus: „Iš kokios medžiagos yra padaryti daiktai, kokios jie formos ir kokie yra jų matmenys, vieta bei laikas? Kaip judinami dangūs ir kaip jie rodo? Kaip maišosi elementai ir kokie yra to padariniai? Kas yra gyvūnai ir kas yra naudingi augalai? Kaip galima panaudoti metalus?

Pagaliau visų svarbiausias klausimas: ką gali nuveikti mūsų viduje esanti siela, toji dieviškumo kibirkštis?“ (ten pat, p. 240). Nors teologijai *Kristianopolyje* teikiamas prioritetas, neapsiribojama vien teoriniu Dievo pažinimu. Visi mokslai turi būti praktiškai pritaikyti ir tarnauti bendrai gerovei. Andreae kritikuoja tuos, kurie nesidomi eksperimentiniais mokslais ir pamina po kojomis gamtos teikiamą naudą bei gydymo priemones. Technologija turi palengvinti mirtingo žmogaus našta. Įdomu tai, kad Andreae, utopiškai apmąstydamas idealų žmogaus būvį, skirtingai nei Campanella ar Baconas, nemato būtinybės prailginti žmogaus gyvenimo trukmę. Medicininiai išradimai turi pagerinti laikino gyvenimo kokybę ir padėti oriai numirti. Jei gyvenimas yra laikinas ir santykinai trumpas, jo kokybė priklauso nuo to, kiek prasmingai leidžiamas laikas. Nors, kaip matėme, kristianapoliečiai kasdien dirba rankomis ne vien dėl to, kad fiziškai išliktų, vis dėlto tai nėra prasmingiausias laiko praleidimo būdas. Todėl technologinis progresas turi ne tik palengvinti darbo pobūdį, bet ir leisti sutaupyti laiko, kitaip sakant, padėti atlikti darbus lengviau ir greičiau. Sutaupyto laiko dalis turi būti skiriama moksliniams tyrimams ir savišvietai, nes, kaip teigia autorius, „studijos nėra per daug įmantrios, o amatas nėra per daug sunkus, kad žmogus negalėtų įvaldyti abiejų, jei tik jis turi laiko“ (ten pat, p. 172). Tad darbo našumas ir saikingas vartojimas suteikia vis daugiau laisvo laiko, kurio prasmingiausias praleidimo būdas vis dėlto yra religija. „Jie mano, kad, jei ir pusę savo gyvenimo laiko skirtų religijai, to nepakaktų“, – galiausiai prieina išvadą Andreae.

Andreae *Kristianopolio* utopizmas rezonavo su savo laikotarpio milenaristinėmis nuotakomis, kurias geriausiai atspindėjo rozenkreicerių manifestai. Yra teigiančiųjų, kad šių anoniminių manifestų autorius buvo ne kas kitas, o tas pats Andreae. Manifestuose ir visuose vėliau jų įkvėptuose tekstuose iškilmingai teigiama, kad būtina religijos, mokslo ir technologijų konvergencija, idant žmogus atgautų prarastą dieviškąjį pavaldą ir visoje žemėje suklestėtų taika bei gerovė. *Brolijos skelbimas* (lot. *Fama Fraternalitatis*) prasideda kvietimu, pasitelkus Kristaus ir Gamtos pažinimą, pasitikti laimingus laikus, kai bus atskleistos paslaptys ir išminties įkvėpti žmonės išstobulins visus menus. „Tada žmogus pagaliau suvoks savo tikrąjį kilnumą ir vertę, supras, kodėl jis yra vadinamas Mikrokosmu ir kaip toli jis gali nueiti Gamtos pažinimo keliu.“ Dievui padedant, šviesūs rozenkreicerių protai įstengs perskaityti Gamtos knygą ir įvaldyti tobulą visų menų metodą (Yates 2003: 298). *Brolijos išpažinime* (lot. *Confessio Fraterintatis*) teigiama, kad Dievas, prieš įvyksiant pasaulio pabaigai, maloningai gražino žmonėms tą šviesą, tiesą, gyvenimą ir kilnumą, kuriuos nupuolęs Adomas buvo praradęs, taip sukeldamas vargą ir skausmą visai žmonijai. Taigi artėja metas, kai bus atsakyta žmonių darba, kūryba, mokslą bei politiką aptemdžiusios vergijos, melo ir prietarų. „Jų vietoje bus įsteigta teisinga tiesos tvarka, o tiems, kas už tai kentėjo, bus dėkojama, ir pats šis darbas bus laikomas mūsų laikų palaiminimu“ (ten pat, p. 317). Šios milenaristinės idėjos stipriai paveikė ir su pertrūkiais tebeveikia moderniąją Europos vaizduotę, nors jos nuolatos lydėjo ir tebelydi niūri karų

bei krizių realybė. Pasirodžius ir greitai paplitus manifestams, kontinentą netrukus sudrebino Trisdešimties metų karas. Ko gero, dėl šios priežasties utopinis entuziazmas kontinente kuriam laikui at-

slūgo ir persikėlė į Angliją, kur jam noriai pasiduota. Būtent šioje terpėje užgimė *Londono karališkoji draugija* ir įgavo pagreitį procesas, šiandien vadinamas mokslo revoliucija.

IŠVADOS

Krikščioniškojoje teologijoje teigiama, kad Dievo išikūnijimas atveria galimybę teozei, tai yra leidžia žmogui susigrąžinti per nuopuolį prarastą tobulumą, supanašėjant su Dievu. Bažnyčios tėvai teozėje pabrėžė aktyvią krikščionio pastangą imituoti Kristų, praktikuojant askezę ir apsivalymą, – šiai praktikai nusakyti Grigalius Nysietis, be kita ko, pasitelkė technologinę grubaus akmens tašymo alegoriją. Viduramžiais atsiranda teologų, kurie, greta laisvųjų, ima pabrėžti mechaniškųjų menų svarbą, siekiant atkurti pirmąsį žmogaus panašumą į Dievą.

XII a. vienuolynuose atgimusi judėjų krikščionių apokaliptinė laiko samprata ir milenarizmo sąjūdis sustiprino technologinės pažangos svarbą krikščioniškojoje teologijoje. Baconas kritikavo tuometinę mokslo struktūrą, akcentuodamas empirinių mokslų reikšmę, siekiant tiesos ir keliant gyvenimo kokybę. Jam teologijos ir technologijos sinergija pasi-

rodė būtina, artėjant link galutinio išganymo ir dieviškumo.

Milenarizmo įkvėpti Renesanso mąstytojai ir utopistai toliau skatino teologijos ir technologijos konvergenciją. Populiarėjo įsitikinimas, kad, pasitelkiant matematikos bei eksperimentinius mokslus, galima atskleisti dieviškąjį planą, užvaldyti gamtą ir sukurti naują realybę. Rozenkreicerių manifestuose buvo vainikuojamos pastangos sujungti religiją, mokslą ir technologijas, skelbiant naujos tvarkos pradžia, kai žmogus atgaus Adomo prarastą dieviškąjį kilnumą.

Milenaristinės technologinės pažangos, religinio išganymo ir teozės idėjų samplaika lieka aktuali ir šiandien. Diskusijose apie dirbtinį intelektą, bioinžineriją, singuliarybę ir transhumanizmą galima atpažinti šimtmečių senumo idėjų atgarsius. Tai rodo, kad žmogaus noras pranokti savo ribotumą išlieka esminis variklis, skatinantis tiek dvasinę, tiek technologinę pažangą... arba jos iliuziją.

Literatūra

Andreae Johannes V. 1999. *Christianopolis*. Translated from German by E. H. Thompson. Springer.
Bacon Roger. 1928. *The Opus Majus of Roger Bacon*. Translated from Latin by R. B. Burke. University of Pennsylvania Press.
Bridges John H. 1897. *Bacon's Life*, Bridges J. H. (ed.). *The 'Opus Majus' of Roger Bacon*. Oxford.
Bruno Giordano. 2000. *Spaccio de la bestia trionfante*. Milano: Mondadori.

Campanella Tommaso. 2008. *La città del sole. Civitas solis. Con traduzione, apparati critici, note a cura di T. Tornitore*. Torino: Nino Aragno Editore.
Easton Stewart C. 2023. *Roger Bacon and His Search for a Universal Science*. Creative Legare Street Press.
Yates Frances A. 1964. *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. London: Routledge and Kegan Paul.

- Yates Frances A. 2003. *The Rosicrucian Enlightenment*. Taylor & Francis.
- Irenaeus, Saint, Bishop of Lyon. 1857. *Libros quinque adversus haereses*. Cantabrigiae: Typis academicis.
- Joachim of Fiore. 1979. *The Book of Concordance*, translated from Latin by Bernard McGinn. *Apocalyptic Spirituality*. New York: Paulist Press.
- Justin, Saint. 1847. *Justini philosophi et martyris cum Tryphone Judæo dialogus*. Cambridge: G. Bell; J. Hall & Son.
- Ladner Gerhart B. 2004. *The Idea of Reform*. Wipf & Stock Publishers. pp. 91–93.
- Ovitt George. 1986. *The Restoration of Perfection*. New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press.
- Reeves Marjorie. 2011. *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages: A Study in Joachimism*. University of Notre Dame Press.
- Riedl Matthias. 2017. Longing for the Third Age, Riedl M. (ed.). *A Companion to Joachim of Fiore*: 267–318. Brill.
- White Lynn Jr. 2017. Cultural Climates and Technological Advance in the Middle Ages, Fernandez-Armesto F., Muldoon J. (eds). *Internal Colonization in Medieval Europe*. Routledge.
- Whitney Elspeth. 1990. *Paradise Restored: The Mechanical Arts from Antiquity Through the Thirteenth Century*. Philadelphia: American Philosophical Society.

Nuorodos

- ¹ *Against Heresies* 5, preface: *Factus est quod sumus nos, uti nos perficeret esse quod et ipse*. Straipsnyje ši ir kitos citatos iš šaltinių ne lietuvių kalba išverstos autoriaus.
- ² *Pokalbis su žydu Trifonu*, 124 sk.
- ³ *On the Incarnation* 54,3: Αὐτὸς γὰρ ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν.
- ⁴ Anksčiau jau buvo minėta, kodėl „menai“ Baconui šiame kontekste reiškė ne laisvuosius (humanitarinius), o mechaninius menus (technologiją), paremtus eksperimentiniu mokslu.
- ⁵ Kultūrologė F. A. Yates „rozenkreicerių“ terminą vartoja apibrėžta istorine prasme. Taip ji įvardija Europos kultūros laikotarpį tarp Rene-

sanso ir XVII a. mokslo revoliucijos. Pasak Yates, „rozenkreicerių apšvietą“ galima apibūdinti kaip kultūrinį procesą, „kuriame Renesanso hermetinė Kabalos tradicija patyrė kitos hermetinės tradicijos, vadinamos Alchemija, įtaką. „Rozenkreicerių manifestai“ yra šios fazės išraiška, reprezentuojanti „Magijos, Kabalos ir Alchemijos“ derinį, davusį impulsą naujai apšvietai“ (Yates 2003: xii).

⁶ Cituota iš Reeves 2011: 429.

⁷ Savo knygos *Cheminė Kristiano Rozenkreico santuoka* pradžioje Andreae įdėjo Dee monados simbolį. Daugiau apie Dee įtaką rozenkreicerių manifestams ir Andreae žr. Yates 2003: 191–196.